

O INOVAȚIE MAIORESCIANĂ ÎN EDIȚIA *PRINCEPS EMINESCU*

NICOLAE GEORGESCU

An Innovation of Maiorescu's in the Princeps Edition of Eminescu's *Poems*. The paper brings to light the Maiorescu's construal of „The Evening Star” by Mihai Eminescu, made visible through the punctuation of the poem, which is due to the critic. The internal discourse of Hyperion is taken as an illustration of this construal. The paper answers the question whether we can tell apart what belongs to the poet and what belongs to the critic.

Keywords: Maiorescu, Eminescu, „The Evening Star”, punctuation, comma, quotation marks, eternity, proper names.

Vreau să explic mai simplu o situație textuală în *Luceafărul* de M. Eminescu, recurând la experiența lecturii proprii.

Inițial, am dorit să-mi subintitulez ediția *M. Eminescu: Poesii*¹, oarecum eponimic, simbolizând, adică, atât modul de alcătuire a ei, cât și scopul: *ediție critică synoptică*, și să pun chiar adaosul: *cu formele și punctuația autorului*; chiar așa au ieșit unele fragmente ale ei, gândite în chip de eșantion sau specimen pentru dialog cu intelectualii avizați. Mi-a atras atenția Profesorul Florea Fugariu că *synoptic* este un termen rezervat textelor biblice și, deși puteam să inovez zicând, de pildă, *sinopsică* ori *conspictă* (aș fi putut să-i spun chiar *synopsis editorial*, cu avantajul că ocoleam termenul *ediție* și necesarele lui explicații, dezvoltând, în schimb, ideea de împreună-citire), mi s-a părut totuși de bun simț să accept uzanțele. Am renunțat, de asemenea, la precizarea „cu formele și punctuația autorului” – înțelegând, în urma discuțiilor cu persoane avizate din editologia noastră, că nimeni, în nici o condiție, nu poate avea superbia să creadă că s-a instalat în vârful peniței unui autor, vechi ori mai nou, dar lipsind de lângă text. Orice ediție de texte fiind o convenție, trebuie să ne supunem regulilor, chiar dacă ni le facem singuri. Cititorul de azi și de mâine va judeca singur dacă maniera noastră de a-l edita pe Eminescu îl apropie mai mult, și cât de mult îl apropie, de poet.

De altfel, lucrurile nu sunt niciodată nici foarte sigure, nici definitive în cazul unei ediții, și iată exemplul pe care-l dau. După definitivarea lucrului ca pentru tipar, o scurtă ochire prin complicatul șantier al *Luceafărului* mi-a atras atenția asupra unui

¹ Mihail Eminescu, *Poesii*, Ediție critică, studiu introductiv, comentarii filologice și scenariul probabil al *ediției princeps* de N. Georgescu, redactor de carte: Magdalena Bedrosian, referenți: acad. Dimitrie Vatamaniuc, acad. Alexandru Surdu, acad. Mihai Cimpoi, Editura Academiei Române, 2012, 804 p.

amănunt la care nu m-aș fi așteptat: ghilimelele. Titu Maiorescu, numai el, dar în toate cele 11 ediții ale sale, pune discursul Demiurgului, care urmează imediat după ruga lui Hyperion, în ghilimele duble (frânzuzești în primele ediții, apoi obișnuite). Asta n-ar fi nimic, chestiune de manieră – dar în fața lor nu pune liniuța de dialog. Peste tot este această liniuță de dialog urmată de ghilimele simple – inclusiv, desigur, în *Almanahul României June*, pe care l-am luat ca bază pentru stabilirea textului. De obicei, Titu Maiorescu îndreaptă greșelile sau scăpările din ediția I în cele următoare: aici, însă, nu. M-am frământat multe zile cu gândurile... Nu înțelegeam nici ce poate să însemne, nici dacă este sau nu voință auctorială. Ieșind mai odihnit de la bibliotecă într-o după-amiază și oprindu-mă la terasa noastră, a scriitorilor, și stând pe gânduri cam în dorul lelii, cum se zice, mi-au picat ochii pe figura unui prieten care mi s-a părut cam melancolic, singur la o masă și cu privirile în gol, ca și mine. Numai că el nu m-a văzut – și nu mă vedea, deși îi făceam semne, ce-i drept slabe, de prezență. Ei bine, tot uitându-mă la el, cam dintr-o parte, l-am surprins murmurând ceva, apoi tăcând îndelung, apoi iarăși vorbind cu sine... Și mi-a țâșnit gândul: fără dialog și cu ghilimele duble? Dar asta înseamnă discurs în discurs, adică Hyperion vorbește, cere, se roagă – și răspunsul îi vine din sine însuși, nu se ivește Cineva în fața lui, nu e o scenă teatrală aici. Urmează că drumul prin ceruri, impresiile, discuția întreagă – sunt în sine însuși, nu se desfășoară în lumea fizică înconjurătoare. Concluzie tranșantă oarecum. Totuși, textul are sens astfel. Justifică mai ales acel imperfect al premoniției, al dummeririi, din *Almanahul României June*, pe care numai ediția I Titu Maiorescu îl primește. Demiurg îi spune lui Hyperion: „„Tu vrei un om să te socioți, / Cu ei să te asameni?”” (edițiile de la P2 în sus: „Tu vrei...”). Or, cu prezentul se înțelege că Demiurg descoperă abia acum, uimit, intențiile ascunse ale fiului său, se introduce psihologie în lumea categorială, se face mitologie din discursul theological. Dar... e ceva ce nu știe Atotputernicul?! Dimpotrivă, acest imperfect al dummeririi de sine, „tu vrei”, se potrivește cu un dialog interior, marcat astfel de ghilimelele duble maioresciene. I-am mulțumit Profesorului Toma Roman și i-am explicat, mai târziu, scena (într-adevăr, gândea îndelung un pasaj din Aristotel, era cu totul absorbit, poate chiar vorbea cu sine însuși, nu mă observase).

Important este că, verificând îndelung celelalte situații textuale similare, observ că Titu Maiorescu interpretează în sistem. În prima rugă a fetei: *Iar ea, vorbind cu el în somn, / Oftând din greu suspină: / „O, dulce-al nopții mele Domn, / De ce nu vii tu? Vină!”* – iarăși lipsește dialogul, de asemenea motivat: ea nu vorbește cu cineva, ci în somn. La prima replică a Luceafărului: *„Din sfera mea venii cu greu...”*, tot lipsește dialogul. Ghilimelele sunt simple în ambele locuri. Abia când o cheamă în „ocean”, ea răspunde: – „O ești frumos, cum numai-n vis...” Aici este primul dialog marcat: este o discuție de la egal la egal în vis. Însă în final: ... *Dorințele-i încrede: / „Cobori în jos, luceafăr blând”* – lipsește linia de dialog, și e firesc: ea nu se roagă cu voce tare, s-o audă și Cătălin, se roagă în gând – iar Hyperion: *Dar nu mai cade ca-n trecut / În mări din tot înaltul: „Ce-ți pasă ție, chip de lut / Dac-oi fi eu sau altul...”*: nici el nu dialoghează, ci vorbește pentru sine. Circularitatea (cele două situații de la începutul poemului se repetă în finalul lui) și păstrarea acestei situații textuale în toate cele 11 ediții Maiorescu arată că este voința cuiva, nu e greșală. Eminescu a citit mult

Luceafărul împreună cu Titu Maiorescu, a discutat formele, termenii, punctuația – dar, în final, n-a acceptat propunerile criticului și a dat poemul spre publicare unei publicații neutre. Totuși, acest joc al ghilimelelor este mult prea interesant (citește: important), și l-am considerat voința autorului, a lui Eminescu însuși, într-o fază certă de elaborare a poemului – rămasă (păstrată) în varianta editorială a lui Titu Maiorescu. Am revăzut, așadar, situația ghilimelelor peste tot, punând notele necesare.

Nu-mi fac iluzii, Titu Maiorescu are multe intervenții în text, pe care nu le pot păstra, dar aceasta mi se pare (vedeți: stau în zona dubiului, a părerii) demnă de discutat, și o păstrez ca pretext/prilej de discuție. Iată, de pildă, v. 171: *S-a rupt din locul lui de sus*. Așa are Titu Maiorescu, așa au toate edițiile și multe manuscrise. Se are în vedere, desigur, finalul: *În locul lui merit din cer / Hyperion se-ntoarse...*, considerându-se determinant fix. Totuși, *Almanahul* are *din locul lin*, și iarăși îl păstrez, pentru că imediat mai jos se dau numele proprii (pentru prima dată în poem) ale perechii umane: *În vremea asta Cătălin...*: numele aduce prea evident sensul *kata-* din grecește, „în jos”, „jos”, deci este un *kata-lin*, un „lin de jos”, simetric la acel *lin de sus*, la *hyper-ion, cel care merge pe deasupra*, la *locul lin de sus*. În fond, liniștea de jos se instaurează prin pereche – în același timp în care liniștea de sus se instaurează prin păstrarea locului lin de către Luceafăr. „*Revarsă liniște de veci / Pe noaptea mea de patimi*” – iată ce vrea, în fond, Cătălin. Repet: nu e nevoie să știi greacă pentru asta, să-ți aduci aminte de *Kategoriile* lui Aristotel (*kata* + *agora*): sensul *kata* = *jos* este unul larg cultural, se resimte ca atare. Și apoi, cine, de la *Almanahul României June*, ar fi putut schimba un cuvânt, fie el și doar din trei litere – dar cu sens atât de adânc? – când, cum știm foarte bine, *Almanahul* are nota aceea de la început în care declară că păstrează textele autorilor. Este, cum consider eu, voința autorului – și trebuie respectată (oricum, însă, cu o notă de atenționare).

Cel mai important loc unde se verifică această vorbire interioară a lui Hyperion este însă pasajul de la vv. 165–168. Lucrurile au nevoie de scurte explicații filologice. Avem, așadar, acest *happax legomenon* (cuvânt folosit o singură dată în opera cuiva) la Eminescu, în v. 289 din discursul lui Hyperion către Demiurg: „*Reia-mi al nemurii nimb / Și focul din privire...*” (textul din *Almanah*, prima tipărire a poemului). Am mai spus-o: de 10 ori, de 20 de ori treci peste text și nu sesizezi diferența, citești cum ți s-a fixat în memorie: „al *nemuririi* nimb”. Este vorba, însă, de *nemurie*: nu e greșeală de tipar, pentru că ar fi trebuit să cadă două litere, nu una. Termenul este preluat întocmai de către revista *Dunărea* din Brăila, unde Al. Djuvara republică *Luceafărul* în iunie 1883, după *Almanahul România Jună*. Trebuie luat în considerație – deși nu se regăsește nici în *Convorbiri literare* (unde, însă, poemul a fost publicat în iulie 1883, fără știrea și voința lui Eminescu, ieșit din viața publică la 28 iunie 1883), nici în manuscrise (cât am putut să consultăm și să descifrăm din imensitatea manuscriselor la *Luceafărul*) – nici, desigur, în ediția princeps: Titu Maiorescu pune *nemuririi*. Eminescu creează, pare-se, dubletul „*nemurie / nemurire*”, asemănător întrucâtva cu dubletul din limba germană „*umsterblich / unsterblich*” (dl. Dan Pop ne atrage atenția asupra acestui lucru, motiv pentru care-i mulțumim). Ca să fie mai categoric, el putea folosi în genitiv forma cu trei *i*: al *nemuririi* nimb; era mai bine, dar nu obligatoriu. Amintim forma de gerunziu la Creangă: *nemurind*. D-na profesoară Elena Popescu ne

atrage atenția că Eminescu are, în „Geniu pustiu”, termenul *visărie* în concurență cu *visătorie* (asemnenea semnalări sunt extrem de importante și nu putem să le mulțumim îndeajuns prietenilor care ni le fac: dicționarele nu le conțin, iar noi am investigat, pentru *nemurie*, doar manuscrisele *Luceafărului*). Este, deci, un posibil compus eminescian, nicidecum greșeală de tipar.

Nemurire înseamnă, stricto sensu: *ne-murire*, adică a trăi fără moarte un ciclu cosmic, o vecinicie, vezi condiția Zburătorului din *Călin*. *Nemurie*, însă, înseamnă neimplicare în ciclul viață-moarte, existență în afara acestui ciclu, în vecinicul repaus. Ar fi chiar numele lui Hyperion: Cel-pe-deasupra-mergător. Or, el își oferă tocmai acest nimb al *nemurii* – pentru o oară de iubire, pentru o vecinicie, un ciclu cosmic; el vrea „o vecie erotică”, de tipul Zburătorului. În vecinicie el își va pierde, virtual, numele, va deveni Cătălin, nume pereche a celei alese acum și aici. Cosmogonia eminesciană nu poate fi înțeleasă deplin fără această dihotomie „eternitate-vecie”, eternitatea însemnând o înșiruire infinită de vecii.

Punctuația simplifică nepermis de mult, face textul simplist, nu simplu. Uneori, însă, ea se combină cu schimbarea unor cuvinte. Iată, revenind la vv. 165–168, cum este textul în *Almanah*: *Tu-mi cei chiar nemurirea mea / În schimb pe-o sărutare; / Dar voiu să știi asemenea / Cât te iubesc de tare; // Da mă voi naște din păcat, / Primind o altă lege / Cu vecinicia sunt legat, / Ci voiu să mă dezlege*. Discută Hyperion cu Cătălina în visul ei. Hyperion îi va oferi Demiurgului „nemuria” – în timp ce Cătălina îi cere „nemurirea”, sunt paliere diferite ale ideii. Altfel, este firesc: fata îi cere *Fii muritor ca mine*, ea înțelege că are în față un Zburător, cum este Călin, și-i cere să renunțe la ne-murirea sa într-o vecinicie, să trăiască omenește între oameni. Hyperion nu este însă un Zburător, un „înger căzut” – sau, cel puțin, nu este încă. El asta vrea de la Demiurg, o oară de iubire, o vecinicie, o dată cosmică de nemurire (condiția acestor îngeri îndrăgostiți în poezia lui Eminescu este oarecum aceeași, de la *Înger și Demon* până la *Atât de fragedă*). Fata îi cere însă mai mult – chiar această nemurire. El constată, așadar, în acest raționament interior, că ar avea parte de o cădere în trei trepte, își va pierde mai întâi *nemuria*, adică aura eternității pentru a intra în *nemurire*, adică într-o vecie, într-o oară de iubire – pe care o va pierde, de asemenea, pentru a fi simplu *muritor*, om al pământului. Urmează acest raționament, pe care l-am redat în prima punctuație, cea a *Almanahului*. De la Maioreșcu înapoi, însă, textul s-a modificat prin punctuație și prin regimul lui „Da”, adică noi avem astfel: *Da, mă voi naște din păcat, / Primind o altă lege. / Cu vecinicia sunt legat, / Ci voi să mă dezlege*. Perpessicius are curajul unei emendări pe jumătate în ediția sa din 1939: *Da, mă voi naște din păcat, / Primind o altă lege / Cu vecinicia sunt legat, / Ci voiu să mă dezlege*. În ediția a doua a sa, însă, Perpessicius revine (1964) și stabilește textul simplu pe care-l avem și astăzi (prefer să rescriu, cu rugămintea de a se compara cu atenție): *Da, mă voi naște din păcat, / Primind o altă lege; / Cu veșnicia sunt legat, / Ci voi să mă dezlege*. Așa aveau, în perioada interbelică, Ibrăileanu și Călinescu – față de care Perpessicius se despărțise preluând punctuația mai curajoasă a lui C. Botez.

Or, pentru înțelegerea sensului „vecinicie”, trebuie interpretată afirmația dintre virgule care cuprinde versurile 2–3 în varianta *Almanahului*, a lui C. Botez și a lui Perpessicius 1939: *Primind o altă lege / Cu vecinicia sunt legat*. Rezultă că Hyperion

înțelege că va trebui să primească o altă lege, și anume una care-l leagă de vecinicie. În punctuația noastră actuală (pornind de la Maiorescu) se înțelege cam anapoda: mă voi naște din păcat, primind o altă lege – adică voi urma legea omenească născându-mă din bărbat și femeie, o altă lege decât a mea. Este redundant, simplist. Urmează, tot în textul nostru actual: sunt legat cu vecinicia, ci merg să mă dezleg (la Demiurg, desigur). Acest „merg”, această hotărâre interioară puternică, eroică, este întărită și prin adverbul afirmației de la începutul strofei: *Da, mă voi naște din păcat...* Cu alte cuvinte, Hyperion a luat, deja, hotărârea înaintea dezbaterii...

Numai că tocmai acest „da” nu este adverb, nu are virgulă după el și nu trebuia schimbat din rostul lui. Am în față un text poetic similar, pe care mă grăbesc să-l transcriu. Este poezia *Plouă...* de G. Bacovia, prima publicare în *Românul literar*². Inutil să vă spun, stimați cititori, că în edițiile de azi ale lui Bacovia această conjuncție adversativă a devenit tot adverb afirmativ, tot prin punerea unei virgule după el / ea. Iată textul genuin: *Da plouă cum n-am mai văzut... / Și grele tălângi adormite, / Cum sună sub șuri învechite! / Cum sună în sufletu-mi mut! // Ah, plânsul tălângii când plouă! // Și ce enervare pe gând! / Ce zi primitivă de tină! / O bolnavă fată vecină / Răcnește la ploaie râzând... // Ah, plânsul tălângii când plouă! // Da plouă... și sună umil / Ca tot ce-i iubire și ură / Cu-o muzică tristă, de gură, / Pe-aproape se-aude-un copil. // Ah, plânsul tălângii când plouă! // Ce basme tălângile spun! / Ce lume-așa goală de vise! / ... Și cum să nu plângi în abise, / Da cum să nu mori și nebun ... // Ah, Plânsul tălângii când plouă!* Cum schimbă lingviștii limba, cum schimbă ei poezia, cum schimbă țesătura de idei... Revenind la *Luceafărul* lui Eminescu, amintesc că după acest „dar...” interior al lui Hyperion poemul continuă cu scena zglobie dintre Cătălina și Cătălin. Aici se reverberează tocmai cuvântul nostru. Mai întâi în gândul lui Cătălin: *Dar ce frumoasă se făcu...* – apoi în exclamația Cătălinei: *Da ce vrei, mări Cătălin!* – și iarăși la ea: *Dar nici nu știu măcar ce-mi ceri...* Se poate vorbi de un adevărat complex al acestui adversativ „dar” – pornit din dezbaterile de gând, interioare, ale lui Hyperion și prelungit în viața vie a pământenilor. Cătălina reia, psihologic vorbind, această marcă a gândirii interioare a lui Hyperion ca pe o reminiscență din vis. Să tai atâta ezitare, să topești atâtea întrebări grele într-un *da* categoric, glorios, cavaleresc – nu cred că este lucru tocmai cuminte.

Titu Maiorescu dă, așadar, statut de discurs interior dialogului dintre Hyperion și Demiurg, prin ghilimelele duble folosite – dar, prin punctuația simplificatoare, neagă acest dialog interior tocmai unde era mai necesar pentru înțelegere.

Acestea fiind limitele „voinei auctoriale”, renunțarea la afișarea ei în capul unei ediții este deplin motivată.

² G. Bacovia: *Plouă...*, în „*Românul literar*”, 25 martie 1907.